

Рибчук О. Г. ад'юнкт гуманітарного інституту, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського
<https://orcid.org/0000-0002-7544-6109>

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКИХ ТА ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті розглядається проблема становлення та розвитку психологічної теорії критичного мислення у філософській та психологічній ретроспективі. Висвітлено основні віхи розвитку уявлення про критичне мислення у різні історичні періоди філософської та психологічної думки. Проаналізовано зміни у підходах до визначення та розуміння критичного мислення, як об'єкту наукового дослідження.

Ключові слова: *пізнання; мислення; критичне мислення; розвиток критичного мислення.*

Вступ. Сучасне життя в умовах інформаційного суспільства характеризується особливою складністю, швидкими темпами розвитку багатьох сфер, постійними змінами та суттєвим ускладненням діяльності людини. Щодня ми знаходимося у вирі інформації, яка лавиною гігабайтів атакує наш мозок звідусіль. Причиною цього є значне збільшення потоку інформації, за рахунок сучасних медіа, які мають високу інтенсивність та мобільність і тому інформація дістається свого адресата набагато швидше, ніж він може нормально її опанувати та вибудувати у цілісну картину світу. Додамо до цього інформаційну війну російської федерації, яка усіляко намагається посягти розбрат в українському суспільстві та Збройних Силах у тому числі. Саме тому серед основних викликів та глобальних загроз інформаційній безпеці України, зазначених у Стратегії інформаційної безпеки України (введеним в дію Указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021) визначено недостатній рівень медіаграмотності (медіакультури) в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій, що супроводжується зменшенням критичності сприйняття інформації, створює підґрунтя для можливих маніпуляцій громадською думкою, сприяє зростанню впливу дезінформації та деструктивної пропаганди.

Навички критичного мислення, які популяризують у ХХІ столітті, дають змогу людині не потонути в інформаційній лавині, не піддатися різного роду маніпуляціям, допомагають ухвалювати зважені рішення, відстоювати їх та ефективно вирішувати проблеми. Критичне мислення допомагає у пошуку нових шляхів розв'язання проблем, формуванні висновків, оцінюванні та прийнятті рішень. Такому типу мислення притаманні обґрунтованість, цілеспрямованість, побудова логічних умовиводів, створення узгоджених поміж собою логічних моделей, прийняття аргументованих суджень. Критичне мислення не є вродженою здатністю, це навик який можливо і необхідно розвивати, вдосконалювати та тренувати, як, наприклад, тренують м'язи спортсмени чи техніку гри – музиканти.

Подолання суперечностей, що пов'язані зі стрімким збільшенням кількості інформації у світі та низьким рівнем культури особистості щодо роботи з її великими масивами, а також важливості для уникнення маніпуляцій, розпізнавання фейків, врахування когнітивних упереджень під час ухвалення управлінських рішень обумовлюють актуальність дослідження різних аспектів критичного мислення.

Мета статті: вивчити та узагальнити наукові підходи розвитку критичного мислення на основі аналізу філософських та психологічних досліджень.

Теоретичне підґрунтя. На сьогодні проблема розвитку критичного мислення особистості має міждисциплінарний характер, якій присвячені дослідження у таких галузях науки як філософія, педагогіка та психологія.

Окремі аспекти теми критичного мислення, як частини процесу мислення були предметом розгляду таких філософів як Платон, Сократ, Т. Аквінський, Б. Спіноза Ф. Бекон, Г. Гегель, Р. Декарт, Дж. Локк. Зокрема, вже у період Античності сама практика філософії визначалася як критичне мислення, як спосіб і форма отримання знання (усвідомленого, рефлексивного) на противагу знанням буденним, сповненим марновірствами і упередженнями. Філософи Середньовіччя критичність мислення розтлумачують як спосіб отримання істинних знань, що мають догматичну природу та пов'язаний зі схоластичним методом їх передачі. Долаючи догматизм, філософи Нового часу критичність мислення розуміють як спосіб раціонального пізнання за якого абсолютизується певний тип міркування – індуктивний (Ф. Бекон, Дж. Локк), тобто перехід від окремого до загального, або ж навпаки – дедуктивний (Б. Спіноза, Р. Декарт).

Критичне мислення через тлумачення сенсів та тексту є предметом дослідження у працях філософів, представників течії герменевтики та феноменології Ф. Шлайєрмахера, М. Гайдеггера, Г. Гадамера, Е. Гуссерля.

Слід згадати також традицію філософії скептицизму у працях І. Канта, Ф. Ніцше, К. Попера. Значний вплив на становлення критичного мислення мала філософія емпіризму передусім праці Д. Юма. Вагомий внесок у розвиток дослідження критичного мислення зробили американські філософи Дж. Дьюї, Дж. Мід, Ч. Моріс, Ч. Пірс, Ф. Шілер.

Проблемі розвитку критичного мислення були присвячені роботи М. Ліпмана, Д. Клустера, Д. Хелперн, К. Хобарта, Ч. Темпл, Р. Пауля, Л. Виготського, Р. Солсо, К. Мередит, М. Вейнстайна.

Дослідженню критичного мислення серед українських учених приділяють

значну увагу І. Бондарчук, Т. Воропай, О. Пометун, С. Терно, О. Тягло, Л. Терлецька, Л. Велитченко, С. Максименко, Л. Рибак.

Однак вказані дослідження не вичерпують всіх аспектів окресленої проблеми.

Методи дослідження. Для реалізації мети статті нами були використані загальнонаукові теоретичні методи дослідження: теоретичний аналіз, систематизація науково-теоретичних і методичних джерел, синтез, порівняння та узагальнення для дослідження виникнення та розвитку поняття «критичне мислення» у філософській науці.

Результати й обговорення. Слово «критично» етимологічно походить від двох грецьких коренів: «kriticos» (що означає проникливе судження) і «kriterion» (маються на увазі стандарти). Отже, етимологічно це слово означає розвиток «розбірливого судження» на основі стандартів.

Розгляд витоків критичного мислення слід розпочати з того, що існує два рівня пізнання, які розглядаються у філософії: чуттєве та раціональне пізнання, саме співвідношення цих рівнів протягом всієї історії філософії було предметом дискусій між різними філософськими школами. Чуттєве пізнання створюють чуттєві образи, отримані при безпосередньому впливі предметів і явищ дійсності на органи чуття, основними формами чуттєвого пізнання є: відчуття, сприйняття, уявлення. Формами раціонального пізнання є: поняття, судження, умовивід. Саме теорія пізнання аналізує природу і можливості знання, його межі та умови достовірності, та опиняється у центрі всієї проблематики західної філософії у вигляді класичної, а згодом і неklasичної теорії пізнання.

Поняття критичне мислення, яке зараз широко застосовується у науці пройшло непростий шлях становлення. Воно бере свій початок з часів Античності. Зокрема серед ідей, що належали Демокриту, Піфагору, Сократу, Платону, Аристотелю можна зустріти окремі тези, які характеризують діяльність критично мислячої особистості. Ранні грецькі філософи дискутували та розмірковували,

активно використовуючи даний тип мислення (раціонального), але тоді воно ще не мало назву “критичне”.

Перші згадки про критичне мислення ми зустрічаємо у працях Фалеса, з якого і починається філософський дискурс. Ставлячи перед собою питання: “Що є все”? Фалес виносить себе за межі “всього”, розглядає цю проблему абстраговано, зі сторони. Він, так би мовити, окреслює проблему виносячи себе, власну мислячу інстанцію, за грань “всього”, а саме поняття “все”, як предмет дослідження, об’єднує, консолідує, трансформує в інші категорії та визначення, що формуються в поглядах та умовиводах філософа, направлених на дану проблему “із зовні”. Тобто тільки опинившись, так би мовити, “по той бік буття”, у дослідника з’являється можливість сказати про світ – “все”. У даному випадку сила думки досліджує реальність, котра не постає перед індивідом як складова частина будь-якого набутого досвіду, не заявляє про себе за допомогою чуттєвої достовірності, а виокремлюється лише за допомогою думки, мислення, результатом яких є поява нового умовиводу. [1]

Підвалини розвитку критичного мислення були закладені також і Піфагором, його геометрія мала значний вплив на розвиток філософії та науковий метод, виходячи з аксіом, які є самоочевидним. Аксіоми й теореми вважаються істинними в реальному, який являє собою щось дане нам досвідом. Таким чином видається можливим робити відкриття в реальному світі, спочатку спостерігаючи, а потім використовуючи дедукцію[2, 44]. Бертран Рассел зазначав про те, що не знав іншої людини, яка мала б такий вплив у сфері мислення, як Піфагор, адже уся концепція вічного світу, що відкривається розумові, а не чуттям, походить від нього. [2, 45].

Цікавими є погляди Парменіда, який намагаючись вирішити питання буття і небуття та питання співвідношення мислення і буття, використовує метод доведення філософської тези – метод метафізичної аргументації. У своїй поемі “Про природу” він розповідає про юнака, що вирушає на колісниці у пошуках

істини. Богиня Правди, яку він зустрічає пропонує йому два шляхи: шлях Дня – шлях істини і шлях Ночі – шлях не істини. Також він стверджує, що наші чуття оманливі, й визначав усю множину речей чуттєвого світу як просту ілюзію. Справжня ж істина досягається в результаті розумового осмислення.

Філософське знання, вже Сократ і Платон протиставляли знанню, обмеженому тільки пізнанням дійсності. Якщо наукове знання описує і пояснює галузь того, що є, то філософське знання охоплює галузь того, що повинно бути, – сферу цінностей, сенсу і мети людського існування. [3, 18-19]. Уже в античності філософське мислення насамперед виділяє найбільш важливе, істотне із нескінченної багатоманітності навколишніх явищ, і виражається воно у трьох основних рисах: рефлексивність, цілісність і критичність. Саме критичність розглядається, як здатність оцінювати й оновлювати основи своєї власної діяльності в динамічному світі. Сила філософського мислення – у вмінні задавати все нові й нові питання світу й самому собі. У філософії немає заборони на критику і сумнів. [3, 19].

Зокрема Сократ вважав, що кожна людина здатна осягнути істину, за допомогою майстерних запитань. Такі запитання задані під час діалогу призводять до того що між співбесідниками народжується істина. Такий діалектичний метод сприяв розвитку критичності до власних думок та суджень за яким думка через слово може призвести до розуміння ідеї. Започатковані ним так звані сократівські питання, про які ми дізнаємося із творів Платона, і стають витоком розвитку критичного мислення. Адже саме Сократ визначив що потрібно ставити під сумнів загальні переконання та пояснення, ретельно відмежовуючи ті переконання, які є розумними та логічними, від тих, які можуть бути привабливими і зручними.

Продовжуючи вчення Сократа, Платон також наголошував на тому, що речі часто відрізняються від того, чим вони здаються, і що лише навчений розум готовий бачити крізь те, як речі виглядають на поверхні (оманливі видимості), та проникати під поверхню. У

своїй теорії пізнання, він стверджує: “тільки свідомість може осягти буття, а ми не можемо осягти істини, поки не осягли буття. З цього випливає, що ми не можемо пізнавати речі самими лише чуттями, бо не можемо завдяки самим чуттям, знати що ті речі існують. Тому пізнання полягає у розумових висновках”. Він також продовжив діалектичний метод ведення дискусії Сократа. Як слушно зауважує С. Романова та О. Денисевич: “Сократівсько-платонівський стиль ведення дискусії стає фундаментом всієї наступної західної філософської думки. Цей стиль демонструє значущість критики, системи питально-відповідних процедур для проведення й раціонального обґрунтування висунутої позиції”. [4].

Також значний вклад у розвиток критичного мислення належить Аристотелю. Його твір “Метафізика” він розпочинає словами: “Всі люди за своєю природою прагнуть знання”, далі продовжує, що саме внаслідок подиву люди починали міркувати, бо хто дивується, той вважає, що він не знає. Аристотель вважається засновником логіки – науки про мислення і його закони. Найважливіше зі створеного ним у логіці, як зазначає Б. Рассел: “це вчення про силогізм. Силогізм – це доведення, що складається з трьох частин: більшого засновку, меншого засновку й висновку. Силогізми бувають різних типів чи модусів. Викладаючи будь-яке потрібне доведення в силогістичній формі, можна уникнути помилок у висновках. Саме ця система поклала початок формальній логіці”. [2, 175]. Також Аристотель вивів закони мислення, обґрунтував, що є істина, а що є хиба і описав типові помилки доведення, як мимовільні так і навмисні. Створений Аристотелем понятійний апарат, стиль наукового мислення донині використовується в філософії.

Як бачимо, антична філософія стала основою, міцним підґрунтям для розуміння проблеми мислення та пошуку істинного знання, та як зазначає В. Кремінь: “вперше поставила і професійно обґрунтувала проблеми гносеології, онтології, логіки, антропології, етики”. [5, 96].

У період Середньовіччя, що тісно пов’язано з християнством, яке саме у цей період стверджується у Європі, набули подальшого розвитку філософські погляди на проблему критичного мислення. Враховуючи, що Середньовічний світогляд – теоцентричний, тобто такий що намагається пояснити ідею Бога, на це і були направлені пізнавальні зусилля. Видаються цікавими погляди Томи Аквінського, який відділив науку і філософію від теології і обґрунтував тим самим їхню відносну самостійність. Серед його величезної спадщини, у розрізі нашого дослідження, на увагу заслуговує розробка методу упорядкування, розпізнання і розміщення окремих знань і свідчень. Його інтелектуальний підхід – це пошук істини, заснований на запитаннях та вільний від упереджень.

Схожих поглядів також дотримувався й інший філософ Середньовіччя Вільям Оккам, який набув популярності завдяки своєму твердженню, що марна річ робити з більшим те, що можна зробити з меншим. Згодом ця максима дістала назву “Лезо Оккама” яка звучить так: “Сутності не слід множити без потреби”. Цей метод активно застосовується вченими і сьогодні, як інструмент критичного мислення для науковців, що дозволяє розпізнати хибні та помилкові аргументи.

Досліджуючи розвиток теорії мислення у філософії Нового часу, варто звернути увагу на праці Френсіса Бекона, який вважається родоначальником сучасного наукового мислення. У своїй праці “Новий органон”, він наголошує на важливості індукції, всупереч дедуктивному методу, який був головним у вченні Аристотеля. Користь такого методу та ефект його застосування полягає, за словами Ф. Бекона, у тому, що він дає нам змогу бачити світ “таким, яким він нам дається, а не таким, як підкаже кожному його мислення”. Логіка Ф. Бекона “тісно переплетена з гносеологією, – зазначає А.С.Конверський, – оскільки він ставить задачу показати, що логіка – це знаряддя саме пізнання, а не мистецтво ведення дискусій, не основа процесу спілкування, не сума формальних правил, за якими відбувається обмін думками між індивідами”. [6, 129].

Вагомим внеском у розвиток теорії критичного мислення стало вчення Ф. Бекона про “привиди”, розуміючи під ними погані розумові звички, які призводять до помилок. Бекон виокремив чотири “привиди”, які затьмарюють розум: – “привиди роду” – схильність розуму спрощувати явища природи, обирати легший шлях при їх поясненні, підлаштовувати явища під сконструйовані власні схеми; – “привиди печери” – відхилення індивідуального розуму (інтереси, схильності), які закривають шлях до істини; – “привиди площі або ринку” – підлеглість розуму загальноприйнятим поглядам, забобонам, які часто пов’язані із вживанням слів на означення неіснуючих речей (доля, вічний двигун та ін.); – “привиди театру” – викривляюча дія хибних вчень і філософських теорій.

Подальшого розвитку ідеї критичного мислення набули під впливом дослідження методу наукового пізнання Р. Декарта. Запропонувавши метод критичного сумніву, що згодом дістав назву “картезіанського сумніву” – систематичного процесу скептичного ставлення (або сумніву) в істинності своїх переконань. Цей метод автор описує у своїй праці “Правила для керівництва розуму” де також наголошує, що на шляху до істини ми маємо відкинути думки інших і власні упередження: “щодо обговорюваних предметів слід відшукувати не те, що думають про них інші і що припускаємо ми самі, а те, що ми можемо ясно й очевидно углядіти або достовірно вивести, бо знання не здобувається інакше”. У Декарта “Стан сумніву є необхідним моментом розвитку теоретичного, наукового мислення, який дає можливість подолати синдром “загальноновизнаності”, здійснити критичний аналіз стосовно ідей, що вважалися неспростовними” [7, 616].

Значний внесок у розвиток критичного мислення зробили мислителі французького Просвітництва: Монтеск’є, Вольтер, Дідро. Вони вважали, що людський розум, дисциплінований розумом, краще здатний зрозуміти природу соціального та політичного світу. До того ж, для цих мислителів притаманна

ідея, що розум повинен зануритись в себе, щоб визначити слабкі і сильні сторони думки.

Окремої уваги заслуговує гносеологія І. Канта. Він перший філософ, який ставить собі за мету побудувати цілісну систему критичного мислення. Здійснивши “коперніканівський переворот” у філософії, він довів, що потрібно не знання (розум) узгоджувати з предметами, як це робили попередні філософи, а предмет зі знанням (розумом), тобто джерело знання необхідно шукати не в об’єкті, а в суб’єкті пізнання. Також Кант стверджував, що: “Критика – це пізнавальна діяльність людини. Процес пізнання ніколи не може стати пасивним відображенням світу. Людина як істота розумна, логічна не може пізнавати те, що не впорядковано, не оформлено. Людський розум перетворює хаос чуттєвого, невичерпну різноманітність світу в струнку картину світобудови. Ця “оформлена” розумом картина світу й уявляється нам світом, яким він є “сам по собі”, “об’єктивно”. Людина спроможна пізнавати, осмислювати речі лише такими, якими вони їй уявляються, а не такими, якими вони є в дійсності. Іншими словами, якими б темпами не збільшувалися наші знання, вони ніколи не можуть бути абсолютним. Щоб про новий предмет отримати знання, його необхідно осмислити. Це можна зробити за допомогою понять, які дає інтелект”. [8].

Широкого розповсюдження та вивчення концепція “критичного мислення” набула на початку ХХ століття. Найбільший вплив у сучасній філософії здійснили такі філософські течії, як: позитивізм (Г. Спенсер), критичний реалізм (К. Поппер) та прагматизм (В. Джемс, Дж. Дьюї).

Головна ідея концепції критичного раціоналізму К. Поппера полягає в тому, що пізнання здійснюється не шляхом індукції від окремих спостережуваних фактів до загальних положень (як вважали прибічники класичного емпірицизму і позитивізму) і не шляхом дедукції з найзагальніших самоочевидних і безсумнівних істин чистого розуму (як вважали прибічники класичного раціоналізму), а шляхом проб і помилок,

припущень і спростувань, висунення гіпотез і їх раціональної критики. Також вчений вважав що ідеального джерела знання не існує, існуючі джерела усе одно можуть призвести до помилки. Будь-яке знання у К. Поппера є суб'єктивним, і воно наповнено нашими упередженнями та помилками. Єдиний шлях для досягнення істинного знання це пошук та усунення помилок, шляхом критичної перевірки припущень та теорій. Зокрема Г. Ущяповська, зазначає що саме ця вихідна умова пошуку істини, за Поппером, – формулювання гіпотез і теорій у формі, доступній для критики є основою сучасної концепції критичного мислення. [9, 72-76].

На важливості розвитку критичного мислення як в житті так і в освіті, наголошував Вільям Самнер. Він вважав, що здатність критично мислити це результат навчання і єдина гарантія від помилок, обману і неправильного розуміння самих себе і обставин, які відбуваються. [11].

Значний вплив на розвиток та становлення концепції критичного мислення здійснила філософія прагматизму, яка розглядала критичне мислення, як науковий підхід до вирішення широкого кола проблем – від буденних до професійних. Зокрема американський філософ Джон Дьюї, у своїй роботі “Як ми мислимо”, представляв критичне мислення як “активний” процес і протиставляв його “пасивному” мисленню, в якому людина просто отримує ідеї й інформацію від когось. Дж. Дьюї називав критичне мислення рефлексивним і вважав, що його основними складовими є стан сумніву та дослідження або пошук вирішення проблеми. Вчений вбачав сутність рефлексивного мислення в організації непов'язаних між собою фактів та знань. [12].

Дослідження критичного мислення набуло значного розвитку й у руслі розвитку психологічної науки, в межах якої відбувається вивчення й опис функціонування всіх психічних пізнавальних процесів, зокрема й мислення. До переліку найбільш знакових дослідників критичного мислення

належать такі вчені, як: Дж. Андерсон, Дж. Гілфорд, У. Джемс, Р. Енніс, Д. Клустер, М. Ліпман, Р. Пауль, М. Скрівен, Р. Солсо, А. Фішер, Д. Халперн та інші.

Зокрема у своїй праці “Психологія критичного мислення” Д. Халперн розглядає критичне мислення як спрямований процес, кінцевою метою якого є отримання бажаного результату. Критичне мислення дозволяє оцінити результати власних розумових процесів, а саме – чи дозволило прийняте нами рішення подолати проблему, і якщо так, то наскільки. До того ж критичне мислення дає оцінку самому розумовому процесу, тобто алгоритму міркування, який призвів до ухвалення рішення, а також передбачає аналіз факторів, які були враховані під час отримання бажаного результату. Д. Халперн також виділила основні характеристики критичного мислення, зокрема: обґрунтованість, контрольованість, цілеспрямованість. [13].

Надалі ідея критичного мислення набула масштабного розвитку у США, де був відкритий Інститут критичного мислення, засновником якого був М. Ліпман, який також є автором “рефлексивної” моделі освіти, у якій фокус навчальної діяльності спрямовується не на засвоєння певної інформації, а на осмислення внутрішніх сенсів та характеристик предметів і явищ, які досліджуються. Він розглядав критичне мислення, як певну сукупність навичок роботи з інформацією та певних диспозицій, що створюють готовність до застосування цих навичок. Також ним було виділено чотири етапи критичного мислення: 1) критика практики інших, 2) самокритика, 3) корекція власної практики, 4) самокорекція та шість ключових елементів критичного мислення, серед яких уміння мислити, яка засноване на ефективні методології опрацювання інформації, формулювання самостійних суджень, відповідальність та інше. [14, 38-43].

Р. Пауль зазначає, що критичне мислення це мислення про мислення, коли ви розмірковуєте з метою покращити своє мислення. Таке мислення завжди спонукає до самовдосконалення та опирається на

Питання психології

використання стандартів коректної оцінки розумового процесу. Також ним було виділено наступні виміри критичного мислення: риси досконалої думки, елементи думки, сфера думки. [15].

Критичне мислення і сьогодні активно досліджується науковцями, уточнюється його визначення, відбувається пошук нових методів та прийомів розвитку критичного мислення, розробляється інструментарій для визначення рівня його сформованості.

Висновки. На підставі аналізу наукової літератури, стає зрозуміло що історія розвитку критичного мислення нараховує більш як 2500 років інтелектуальної історії, має міждисциплінарний характер, та знаходиться у фокусі уваги таких наук, як логіка, філософія, педагогіка, психологія.

У різні періоди кожен із дослідників зробив вагомий внесок у розвиток концепції критичного мислення. Зокрема філософи різних періодів розвиваючи власні погляди і від античності, середньовіччя, ренесансу, нового часу та сучасності доповнювали чи заперечували ідеї один одного, використовуючи як інструмент критичне мислення. Вся історія розвитку філософії з її змінами формацій та відповідних їм парадигм доводить те, що фундаментальною рушійною силою по суті було саме критичне мислення, хоча назва поняття була різною.

Маючи таку вагому історію проблема розвитку критичного мислення і сьогодні залишається надзвичайно актуальною та знаходиться у фокусі уваги сучасних вчених.

Список використаних джерел

1. Маленко С. Г. Фалес Мілетський: становлення та раціоналізація світоглядних уявлень. Соціологія права. №1 2011. URL: <http://dspace.nbuu.gov.ua/handle/123456789/39584> (Дата звернення 12.03.2023)
2. Рассел Б. Історія західної філософії. Київ : Основи, 1995. 759 с.
3. Конверський А. Є. Критичне мислення. Підручник для студентів вищих навчальних закладів усіх спеціальностей. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 370 с.
4. Романова С., Денисевич О. Розвиток критичного мислення особистості як проблема сучасної освіти. *Вісник національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка, Психологія.* 2009. № 2.
5. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Філософія: мислителі, ідей, концепції. Київ : Книга, 2005. 387 с.
6. Конверський А. Є. Логіка. Київ : ВПЦ “Київський університет”, 2017. 391 с.
7. Філософський енциклопедичний словник / НАН України; Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; редкол. : В. І. Шинкарук (голова) та ін. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
8. Кант І. Критика чистого розуму / Пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. Київ : Юніверс, 2000. 504 с.
9. Ущатовська Г. В. Проблеми ідентифікації концепції критичного мислення. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури.* 2013. Вип. 5. С. 72-76.
10. Осьодло В.І. Розвиток уявлень про суб'єкта військової діяльності у філософсько-психологічних та військово-історичних студіях. *Актуальні проблеми психології: Екологічна психологія: Зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України / За ред. академіка Максименка С.Д. – 2009. – Т. 7. – Вип. 20, ч.2. – С. 59 –65.*
11. Sumner W. G. *Folkways : A study of the Sociological importance of Usages, Manners, Customs, Mores and Morals* : N.Y.:Ginn and Co, 1940.
12. Dewey Jh. *How We Think.* NY : “Prometheus Books”, 1991. 183 p.
13. Halpern D. *Thought and Knowledge : An Introduction to Critical Thinking.* New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates, Inc. Publishers, 2003. 394 p.
14. Lipman M. *Critical thinking: What can it be?* Educational Leadership. 1988. № 46 (1). P. 38–43
15. Paul R., Elder L. *Critical thinking : Tools for Taking Charge of your Learning and your Life.* Prentice Hall, 2001. 428 p.

References

1. Malenko S. H. (2011). Fales Miletskyi: stanovlennia ta ratsionalizatsiia svitohliadnykh uiaavlenn. [Fales of Miletus: formation and rationalization of worldviews]. *Sotsiologhiia prava.* №1 (in Ukrainian).
2. Rassel B. (1995). *Istoriia zakhidnoi filosofii.* [History of western philosophy]. *Osnovy.* (in Ukrainian).
3. Konverskyi A. Ye. (2017). *Krytychne myslennia.* [Critical thinking]. Center of educational literature. (in Ukrainian).
4. Romanova S., Denysevych O. (2009). *Rozvytok krytychnoho myslennia osobystosti yak problema suchasnoi osvity.* [Essay writing: The development of critical thinking of the individual as a problem of modern education]. *Visnyk natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Serii: Pedahohika, Psykholohiia.* № 2. (in Ukrainian).

5. Kremen V. H., Ilin V. V. (2005). *Filosofia: myslyteli, idei, kontseptsii*. [Philosophy: thinkers, ideas, concepts]. Knyha. (in Ukrainian).
6. Konverskyi A. Ye. (2017). *Lohika*. [Logic] VPTs "Kyivskiy universytet". (in Ukrainian).
7. *Filosofskiy entsyklopedychny slovnyk*. (2002). Philosophical encyclopedic dictionary. Abrys. (in Ukrainian).
8. Kant I. (2000) *Krytyka chystoho rozumu*. [Critique of pure reason]. Yunivers. (in Ukrainian).
9. Ushchapovska H. V. (2013). *Problemy identyfikatsii kontseptsii krytychnoho myslennia*. [Problems of identifying the concept of critical thinking.] *Filosofia i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*. № 5. (in Ukrainian).
10. Osodlo V.I. (2009). *Rozvytok uiaвлен pro subiekta viiskovoi diialnosti u filosofsko-psykholohichnykh ta viiskovo-istorychnykh studiiakh*. [Development of ideas about the subject of military activity in philosophical-psychological and military-historical studies]. *Aktualni problemy psykholohii: Ekolohichna psykholohiia: Zb. nauk. prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka APN Ukrainy*. №20. (in Ukrainian.)
11. Sumner W. G. *Folkways : A study of the Sociological importance of Usages, Manners, Customs, Mores and Morals* : N.Y.:Ginn and Co, 1940.
12. Dewey Jh. *How We Think*. NY : "Prometheus Books", 1991. 183 p.
13. Halpern D. *Thought and Knowledge : An Introduction to Critical Thinking*. New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates, Inc. Publishers, 2003. 394 p.
14. Lipman M. *Critical thinking: What can it be?* *Educational Leadership*. 1988. № 46 (1). P. 38–43
15. Paul R., Elder L. *Critical thinking : Tools for Taking Charge of your Learning and your Life*. Prentice Hall, 2001. 428 p.

Summary

Rybachuk O. H. PhD military student of National University of Defense of Ukraine named after Ivan Chernyakhovsky

CRITICAL THINKING AS A SUBJECT OF PHILOSOPHICAL AND PSYCHOLOGICAL RESEARCHES

Introduction. *This article explores the development and evolution of the psychological theory of critical thinking from a philosophical and psychological retrospective. It highlights the key milestones in the development of critical thinking throughout different historical periods of philosophical and psychological thought. It analyzes changes in approaches to defining and understanding critical thinking as a subject of scientific research.*

Purpose. *The purpose of the article to study and summarize scientific approaches to the development of critical thinking based on an analysis of philosophical and psychological research.*

Methods. *To implement the article's goal, we have used general scientific theoretical research methods: theoretical analysis, systematization of scientific-theoretical and methodical sources, synthesis, comparison and generalization to investigate the emergence and development of the concept of "critical thinking" in philosophical science.*

Originality. *The scientific novelty of the article lies in the investigation of the development of the concept of critical thinking as an object of research in both philosophical and psychological sciences. The article has disclosed the main approaches to understanding and developing critical thinking.*

Conclusion. *Based on the analysis of scientific literature, it becomes clear that the history of critical thinking has over 2500 years of intellectual history, is interdisciplinary in nature, and is in the focus of attention of fields such as logic, philosophy, pedagogy, and psychology. In different periods, researchers have made significant contributions to the development of the concept of critical thinking. In particular, the philosophers from different periods developing their own views from antiquity, the Middle Ages, the Renaissance, modern times and the present, supplemented or refuted each other's ideas using critical thinking as a tool. The entire history of the development of philosophy with its changes in formations and corresponding paradigms proves that critical thinking was the fundamental driving force, despite the concept's name was different.*

Key words. *cognizing; thinking; critical thinking; development of critical thinking.*

Received/Поступила: 24.03.23.